

بسته‌های برنامه‌ی درسی

● حمیدرضا شرف بیانی

اشاره

بسته‌ی برنامه‌ی درسی، مجموعه‌ی مواد آموزشی هماهنگی است که برای نیل به اهداف خاص طراحی شده است. این مواد ممکن است هم برای دوره‌های آموزشی گسترده، مانند یک دوره‌ی دو هفته‌ای، یا یک دوره‌ی یک‌ساله، و هم برای دوره‌های محدود مانند دوره‌های مرکب از چند روز و یا یک هفته تدارک شده باشد. بسته‌ی برنامه‌ی درسی غالباً از تعدادی فعالیت و احتمالاً تعدادی رسانه‌ی متفاوت تشکیل شده است. این بسته حداقل شامل موادی برای استفاده توسط دانش‌آموز و هم‌چنین شامل موادی برای کمک به معلم و دیگر آموزش‌یاران، هم‌چون خانواده است.

خاستگاه بسته‌های برنامه‌ی درسی

چه مشخصه‌هایی، بسته‌ی برنامه‌ی درسی دارای بسته را از انواع برنامه‌های درسی بدون بسته جدا می‌کند؟ پاسخ این سؤال در توجه به این موضوع نهفته است که هر ماده‌ی بسته‌ی برنامه‌ی درسی یک هدف خاص دارد. ایده و ضرورت بسته‌ی برنامه‌ی درسی از دو منشأ کاملاً متمایز ناشی می‌شود. یک منشأ آن ناشی از تجدیدنظر در برنامه‌ی درسی است که بین سال‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، در ایالات متحده اتفاق افتاد و کوشش‌هایی برای تغییر محتوا و روش آموزش صورت پذیرفت. تمرکز این تلاش‌ها بر بهبود و نو کردن محتوای عرضه شده در آموزش عمومی بود. به این منظور دوره‌هایی برای علوم اجتماعی^(۱)، علوم آزمایشگاهی^(۲) (تجربی)، زبان انگلیسی و ریاضیات برنامه‌ریزی شدند. این دوره‌ها برای ارائه‌ی صحیح‌ترین دیدگاه در هر رشته‌ی درسی در قالب اصطلاحاتی که دانش‌آموزان می‌توانستند آن‌ها را درک کنند، طراحی شده بودند. با پیدایش نهضت اصلاح محتوا، برنامه‌های درسی جدید، رویکردهای پژوهشی را مورد تأکید قرار دادند. در نتیجه دانش‌آموزان به تحقیق درباره‌ی ماهیت رشته‌ی درسی پرداختند، و به استفاده از روش‌های اکتشافی که بر به‌کارگیری مستقل فرایندهای رشته‌ی برنامه‌ی درسی تأکید داشتند، تشویق شدند.

از سوی دیگر در برابر سبک‌های تعلیم و تربیت پیشین که براساس حفظ مطالب، مشق‌نویسی و تمرین پی‌ریزی شده بود، بسته‌های برنامه‌ی درسی در پاسخ به تقاضا برای تغییر این برنامه‌ها

و به صورت انتخاب‌های چندگانه برای دانش‌آموزان و معلمان تدارک شدند و بر مهارت کاربرد روش‌های خاص، مانند روش‌های مشاهده کردن و اثبات کردن تأکید داشتند. این نوع بسته‌های آموزشی، برای تدارک منابع یک دوره‌ی یک‌ساله یا دوره‌های طولانی‌تر طراحی شده بودند. منشأ دوم پیدایش بسته‌های برنامه‌ی درسی امروزی، پیشرفت «مکتب روان‌شناسی رفتاری» بود. در این مکتب، آموزش به عنوان فرایند کنترل یادگیری در نظر گرفته شده بود و از طریق بسته‌هایی که شامل راهنمایی‌ها، بازخوردها و آموزش‌های برنامه‌ریزی شده بود، ارائه می‌شد. «مدرسه‌محوری»، محصول این جریان مطالعاتی بود. یکی از جنبه‌هایی که در این نوع بسته‌ها مورد استفاده قرار گرفت، جنبه‌ی عملی آن‌ها بود که شامل هدف‌های رفتاری، معیار انجام وظایف، یادگیری خودگام، افزایش تدریجی دشواری یادگیری مطالب، مشارکت فعال و بازخوردها می‌شد. از بسته‌های برنامه‌ی درسی که تحت تأثیر این جریان گسترش یافته بودند، می‌توانستند برای دوره‌های آموزشی طولانی و یا یک دوره‌ی کوتاه‌مدت ۱۵ دقیقه‌ای برای آموزش یک مفهوم منفرد، استفاده کنند.

ویژگی‌های بسته‌های برنامه‌ی درسی

با وجود منشأهای متفاوت برای بسته‌های برنامه‌ی درسی که در «نهضت اصلاح محتوا» و «نهضت یادگیری عملی» مطرح شد، برخی عوامل مشترک نیز میان آن‌ها، در بسته‌های برنامه‌ی درسی امروزی مشاهده می‌شوند.

اولین ویژگی بسته‌ی برنامه‌ی درسی آن است که برای تحقق مجموعه‌ای از هدف‌های خاص تدارک شده باشد. این هدف‌ها می‌توانند به شکل وسیعی بر یادگیری یک فرایند متمرکز باشند؛ مانند فرایند یک دادرسی و یا فرایندی که فراگیرندگان را به سمت مهارت‌ها و محتوای خاصی هدایت

کند. اغلب این هدف‌ها به مهارت‌های رفتاری تبدیل می‌شوند و می‌توان آن‌ها را به مؤلفه‌های وظایف (عملکرد) اختصاص داد. یک مجموعه از هدف‌ها ممکن است به همهی یادگیرندگان اختصاص یافته باشند (اهداف مشترک) و یا، از نظر تفاوت‌های فردی، پیچیدگی وظایف، و قدرت آفرینندگی، از یکدیگر متفاوت باشند (اهداف اختصاصی).

دومین ویژگی بسته‌ی برنامه‌ی درسی آن است که باید به شکل «خوداستمرار» یا خود تداوم یافته باشد. یعنی منابع کافی برای آموزش را تدارک کند. در برخی موارد ممکن است کاربر بتواند، بدون تغییر گسترده و بدون نیاز به برنامه‌ریزی آموزشی، از بسته استفاده کند. مواد ارائه‌شده برای کودکان، ممکن است به صورت خودآموز باشند. چنین بسته‌هایی شامل یک مجموعه‌ی متوالی از «آموزش خودگام» برای دانش‌آموزان است. این نوع آموزش از روان‌شناسی رفتاری و آموزش برنامه‌ریزی شده منتج شده است؛ به خصوص از این ایده که یادگیرندگان باید تمرین‌هایی متناسب با هدف‌های اختصاصی را انجام دهند.

دسته‌ی دیگر از بسته‌های برنامه‌ی درسی ممکن است به ارائه‌ی وظایف هماهنگ‌شده برای دانش‌آموزان اختصاص داشته باشند یا برای استفاده از انواع روش‌ها، علامت‌گذاری شده باشند؛ مانند موادی که با رنگ کدگذاری و سازمان‌دهی شده‌اند. برای مثال، در یک مجموعه موادی که برای تدریس طراحی شده، ممکن است هدف اصلی، درک مطلب یک متن توسط دانش‌آموزان باشد. ضمن این که باید فرصت لازم برای خواندن پاراگراف‌های متنوع و انتخاب ایده‌ی اصلی متن از میان یک فهرست خاص در نظر گرفته شده باشد. این مجموعه هم‌چنین می‌تواند شامل موضوعات دیگری مانند وظایف تکمیلی برای کسب مهارت‌های عمومی مشابه، پرسش‌هایی از دانش‌آموز برای تدارک انتخاب بهترین عنوان برای یک رشته‌ی دانشی، نوشتن یک داستان کوتاه برای یک عنوان، و یا رسم یک تصویر برای یک موضوع خاص باشد. از دید یادگیری، همهی این وظایف باید به شکل مناسب مورد توجه قرار گیرند؛ به‌ویژه اگر درک مطلب جنبه‌ی نظری داشته باشد.

دسته‌ای دیگر از بسته‌های برنامه‌ی درسی آن‌هایی هستند که پیوستگی‌های محکم و یا احتمالی با زنجیره‌ی اطلاعات محتوا دارند. این بسته‌ها ترکیب مناسبی از اجزا برای آموزش خاص به دانش‌آموزان نیستند، بلکه طیف وسیعی از منابع را دربرمی‌گیرند؛ مانند نسخه‌های شبیه‌سازی‌شده‌ی سندهای تاریخی مهم، و مواد مورد نیاز برای استفاده در تجربیات علمی و دست‌ورزی. این مواد، یک مرکز منابع را برای یادگیرنده آماده می‌کنند که می‌تواند از آن با توجه به روش‌های مربوط استفاده کرد.

علاوه بر این، بسته‌های برنامه‌های درسی ممکن است شامل فعالیت‌های آماده‌ی متنوعی برای دانش‌آموزان باشند که می‌توان در تدریس، از میان آن‌ها دست به انتخاب زد. این فعالیت‌ها ممکن است شامل راهنمایی‌هایی برای تنظیم مجدد گروه برای بازی‌های کمکی، یا تدارک اطلاعات برای دانش‌آموزان پیشرو، یا فعالیت‌های فردی - اجتماعی، یا پیشنهادهایی برای مباحثه، و یا رسانه‌هایی برای ارائه و پوسترها و فعالیت‌هایی برای نمایش در خلال یک واحد آموزش باشد. بسته‌های برنامه‌ی درسی اصلی، نوع دیگری از بسته‌های برنامه‌ی درسی شامل کتاب راهنمای معلم هستند. این کتاب مرتبط با متن اصلی درس است و می‌تواند به صورت کتابی مستقل یا به

صورت یک فهرست راهنما برای معلم به منظور رهبری کلاس درس باشد. انواع بسته‌هایی که به آن‌ها اشاره شد، در واقع با تعداد انتخاب‌های پیشنهاد شده (تعداد اجزای بسته) و وضوح آن‌ها ارتباط نزدیک دارد.

عام‌ترین شکل بسته‌ی آموزشی ممکن است تنها شامل یک فهرست از منابع درباره‌ی موضوع آموزش برای معلم باشد. البته با توجه به این فرض که معلم می‌تواند منابع و مواد مناسب را به دست آورد و ایده‌هایی را از آن‌ها تلخیص و استخراج کند تا مواد تدارک‌شده را افزایش دهد.

از سوی دیگر، بسته‌ی برنامه‌ی درسی می‌تواند شامل فهرست‌های قطعی به همراه اسنادی باشد که باید توسط معلم مورد استفاده قرار گیرد. با این پیش‌فرض‌هاست که بسته‌های برنامه‌ی درسی اصلی به اجرای اثربخش آموزش منجر می‌شوند.

**دسته‌ای دیگر
از بسته‌های برنامه‌ی
درسی آن‌هایی هستند
که پیوستگی‌های محکم و
یا احتمالی با زنجیره‌ی
اطلاعات محتوا دارند**

در برابر نظرات فوق، یک ایده‌ی عمومی نیز وجود دارد که معتقد است مواد آموزشی را می‌توان بدون نیاز به معلم ساخت (ضدمعلم). طرف‌داران این نظریه معتقدند که همکاری معلم به‌عنوان یک عامل دخالت‌گر، در سیستم اختلال به وجود می‌آورد. دسته‌ی دیگری از پیروان این اندیشه که دارای عقاید ملایم‌تری هستند، استفاده از طرح درس‌ها را به‌عنوان یک وظیفه برای معلمان مطرح می‌کنند. چنان‌که ملاحظه می‌شود، در دیدگاه اخیر تدارک آموزش برای دانش‌آموز به همراه معلم مورد توجه است. البته معلم در این نظریه یک رسانه به حساب می‌آید.

در برابر این دیدگاه، دیدگاه دیگری عقیده دارد، معلم فردی دارای تجربه، دانش منظم و هوش است که عامل اصلی، سازمان‌دهی آموزش است. تأکید این دیدگاه بر نقش معلم، به آگاهی‌های معلمان نسبت به محتوای برنامه‌ی درسی و کیفیت کار آنان و قرائنی برمی‌گردد که رویه‌های آموزشی را برای بهبود عملکرد معلم تدارک می‌کند. بنابراین، در صورتی که برنامه‌های درسی را فراتر از یک واقعیت هنری تدارک شده بدانیم، لازم است به‌صورت بسته‌ی برنامه‌ی درسی باشد.

همان‌طور که ملاحظه شد، کوچک‌ترین بسته‌ی برنامه‌های درسی شامل برخی مواد برای دانش‌آموز و برخی مواد برای معلم است. بسته‌ی برنامه‌ی درسی غالباً از یک مجموعه مواد تشکیل شده است که این مواد می‌توانند برای تدارک روش‌های آموزشی متفاوت، وظایف متفاوت، فرم‌ها و رسانه‌های متفاوت برای آموزش باشند. برای مثال، معلم در بسته‌ی برنامه‌ی درسی باید برای دانش‌آموزان، یک متن درسی، یک کتاب کار، و یک مجموعه جدول‌های کاری هماهنگ با متن درس، و یک کتاب راهنمای

معلم تدارک دیده باشد. بسته‌های چندرسانه‌ای هم که بسیار ماهرانه تهیه شده‌اند، شامل بازی‌ها (همراه با همه‌ی لوازم آن از قبیل، تخته، نشانه‌ها و روش‌های محاسبه)، نوارهای شنیداری، دیسک‌های رایانه‌ای، فیلم‌ها و نوارهای ویدیویی یا دیسک‌های ویدیویی می‌شوند. علاوه بر مؤلفه‌های یادشده، بسته‌های برنامه‌ی درسی دربرگیرنده‌ی روش‌های خاص برای ارزیابی پیشرفت یادگیری دانش‌آموزان هستند. این روش‌ها شامل مجموعه اجزایی هستند که برای نظارت بر کار دانش‌آموزان به صورت مجموعه‌ی مواد سازمان‌یافته تنظیم شده‌اند و می‌توان آن‌ها را روی یک جدول نصب کرد و روی دیوار قرار داد، یا به صورت کتاب‌های مخصوص در پایه‌ی تحصیلی مربوط و یا جدول‌های ثبت وضعیت دانش‌آموز درآورد تا به معلم و دانش‌آموزان در اجرا کمک کنند.

بهترین مرجع برای ارزیابی کار دانش‌آموز، عملکرد واقعی اوست که می‌تواند توسط ابزارهای ارزیابی‌کننده‌ی موجود در بسته‌های برنامه‌ی درسی مورد ارزیابی قرار گیرد. روش‌های آزمون می‌تواند شامل ایده‌های عمومی برای آزمون، فهرست پیشنهادی برای سؤالات، و طرح‌هایی برای راهنمایی معلمان باشد. در برخی موارد ممکن است شامل تست‌هایی برای پیش‌آزمون، ارزیابی پیشرفت و آزمون تشخیصی باشد که در این صورت همه‌ی نمونه‌های اولیه برای اجرای ارزیابی به صورت آزمون دو قسمتی، یا برای ثبت بهبودهای مدیریت کلاس درس را دربرمی‌گیرد. ضمناً می‌تواند شامل امتحاناتی برای گروه دانش‌آموزان و یا برای فرد دانش‌آموز به همراه برخی کلیدهای پاسخ به سؤالات باشد.

**بهترین
مرجع برای ارزیابی
کار دانش‌آموز، عملکرد
واقعی اوست که می‌تواند
توسط ابزارهای ارزیابی‌کننده‌ی
موجود در بسته‌های برنامه‌ی
درسی مورد ارزیابی
قرار گیرد**

«کیفیت»^(۳) و «مراقبت»^(۴) از ابزارهای ارزیابی، جنبه‌ی دیگری از مؤلفه‌های ارزیابی است که موجب گستردگی تنوع یک بسته‌ی برنامه‌ی درسی نسبت به سایر بسته‌های برنامه‌ی درسی می‌شود. آزمون‌ها ممکن است اطلاعات یا محتوای آماده‌ای را ارزیابی کنند، ولی در کنار آن، فرایندهای پیچیده‌ی شناختی را که توسط دانش‌آموز یاد گرفته شده است، نادیده بگیرند. آزمون‌ها نیز ممکن است به صورت چندگزینه‌ای ولی بدون مرجع مشخص برای اعتبار رویه‌ی آن و یا برای هدفی باشند که به عنوان مرجع آن در برنامه‌ی درسی به آن استناد می‌شود. در مقالات و طرح‌هایی که در مورد ارزیابی عرضه می‌شوند، به ندرت معیارهایی برای اعتبار و روایی سیستم نمره‌دهی به دانش‌آموزان می‌توان یافت. این گونه طرح‌ها معمولاً فاقد اطلاعات فنی درباره‌ی اعتبار و روایی آن‌ها هستند. فقدان این اطلاعات در طرح‌های مذکور ناشی از سهو و بی‌توجهی نیست، بلکه به احتمال زیاد ناشی از فقدان مبنای فنی برای ابزارهای ارزیابی است.

گرایش‌ها در کاربرد بسته‌های برنامه‌ی درسی

یک سؤال اساسی در مورد کاربرد بسته‌های برنامه‌ی درسی، اثربخشی آن‌هاست. اگر چه استانداردهای ارزیابی بسته‌های آموزشی قبل از دهه‌ی ۱۹۶۰ تهیه شده بودند، ولی اغلب بسته‌های برنامه‌ی درسی که تا این دهه برای استفاده در مدارس توزیع شده بودند، فاقد هرگونه اعتباربخشی سازمان‌یافته و یا آزمون گسترده از معلمان و یا یادگیرندگان آن بودند که در آن پیشرفت

دانش‌آموزان، معیار اصلی اعتبار آن باشد. البته این استانداردها تأثیر زیادی بر اندازه‌گیری پیشرفت تحصیلی، و هدایت آن به سوی اندازه‌گیری «ملاک مرجع» (کلاس، ۱۹۶۳) و حوزه‌ی برنامه‌ی درسی داشته‌اند.

اگر چه شبکه‌ای از آزمایشگاه‌های آموزشی در ایالت متحده به‌طور خاص تلاش می‌کرد، تا مدلی را برای طراحی و تجدیدنظر در مورد بسته‌های آموزشی تهیه کند تا براساس آن، تأثیر بسته‌ی آموزشی بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان

مورد ارزیابی قرار گیرد، ولی اغلب بسته‌های برنامه‌ی درسی فاقد این ویژگی بودند؛ زیرا هیچ‌یک از آن‌ها از راه تحقیق به دست نیامده و فرایند توسعه را طی نکرده بودند. این امر ناشی از آن بود که برای این نوع قضاوت‌ها ارزش خیلی زیادی قائل نبودند. علت دیگر این امر ناشی از تفاوت هدف‌های بسته‌های برنامه‌ی درسی نسبت به یکدیگر بود؛ به‌خصوص آن‌هایی که برای امور خدمتی طراحی شده بودند، مانند بسته‌ی برنامه‌ی درسی که به‌عنوان منابع یادگیری یا خزانه‌ی فعالیت‌های یادگیری توسط معلم به کار گرفته می‌شد. علاوه بر این عوامل، فرایندهای متفاوت اجراء و طرز تفکرهای خاص نسبت به معلم، باعث دشواری به‌کارگیری یک استاندارد واحد برای ارزش‌یابی می‌شد.

اگر چه کیفیت طرح‌ها و خلاقیت‌های به کار رفته در تهیه‌ی بسته‌ی برنامه‌ی درسی می‌تواند مورد قضاوت قرار گیرد، ولی ارزش‌یابی از جنبه‌ی عملی، صحت محتوا، و رضایتمندی یادگیرنده، می‌تواند اطلاعات کافی را برای یک پذیرش آگاهانه فراهم آورد.

در حال حاضر، اگر چه تعدادی از بسته‌های برنامه‌های درسی با توجه به میزان اثربخشی آن‌ها ارائه می‌شوند، ولی به علت فقدان اطلاعات قابل دست‌یابی برای ارزیابی کیفیت آن‌ها، این سؤال مطرح می‌شود که تحت چه شرایطی بسته‌های برنامه‌ی درسی باید به کار گرفته شوند؟ بسته‌هایی که در سطح عالی سازمان‌دهی شده‌اند، کم‌تر به کمک معلمان نیازمند هستند و در صددند تا بتوانند مؤثرتر واقع شوند؛ به‌ویژه وقتی که محتمل است، حوزه‌ی محتوا برای معلمان ناشناخته باشد، یا وقتی که احتمال مشارکت معلمان، ضعیف است، یا زمانی که دسترسی به آموزش معلمان جدی نیست، یا وقتی که به رعایت تفاوت‌های فردی در آموزش نیاز وجود دارد تا دانش‌آموزان با موفقیت پیش روند، و یا وقتی که به موادی احتیاج است که به‌عنوان منابع آموزش فرایندها و پژوهش‌ها در نظر گرفته شوند.

در هر حال، این نکته باید مورد توجه قرار گیرد که از مجموعه‌های آموزشی مرکب از معلمان

و دانش‌آموزان که دارای زمینه‌ی کافی برای آموزش هستند، باید مراقبت شود. برای مثال، دوره‌های خواندن و درک مطلب برای دانش‌آموزان، از موضوعات درسی است که باید آموزش آن‌ها به‌عهده‌ی معلمان آشنا (مسلط) باشد. در چنین مواردی، مؤسسات (دولتی و خصوصی) آموزشی محلی می‌توانند، کمک‌هایشان را برای سودمند کردن بسته‌های برنامه‌ی درسی، به همراه مستندات کافی ارائه دهند. همچنین، در ارتباط با دوره‌های ساده و پرکاربرد، اطلاعات عملکردی معلمان، تجربیات معلمان و در انتخاب مواد توسط مدارس، معیار صحیحی باید مورد استفاده قرار گیرد.

آینده‌ی بسته‌های برنامه‌ی درسی بدون شک با فناوری‌هایی که در آینده کشف خواهند شد، ارتباط نزدیک دارد. به‌ویژه با رایانه‌های شخصی، بسته‌های برنامه‌ی درسی غالباً به سمت هدف‌های آموزشی هدایت و بر اساس دانش تعلیم و تربیت پی‌ریزی می‌شوند. حفظ این ارتباط، و تداوم آن در شرایط رشد سریع افزارها و سرعت پیشرفت فناوری‌ها لازم و ضروری است. علاوه بر این، باید ارتباط بسته‌ها با روند یادگیری دانش‌آموزان نیز حفظ شود.

◀ زیرنویس

1. Social Science
2. Laboratory Science
3. quality
4. care

◀ منابع

International Encyclopaedia of curriculum (Aridh Lowy), 1996.